

2

gepresenteerd. Hij maakt de letters en ik de voorstellingen. Onze manier van werken ligt dicht bij elkaar. De woorden bedenken we samen. Wouters tekent letters alleen maar uit de hand. Al op de academie besloot hij tegen de stroom in een eigenzinnige richting op te gaan. Net als bij mij moet het in één keer goed gaan. Ik heb steeds meer de neiging een muurschildering als onderdeel van een inrichting te zien. Ik wil graag meer aspecten van een locatie benutten en bijvoorbeeld meubels maken. Ook de houten sculptuur *Woodchapel* in Leidsche Rijn van William Speakman, gemaakt in opdracht van Buro Beyond, is ontstaan vanuit een integrale benadering. Hij maakte het ruimtelijk ontwerp en ik verzorgde met een aantal helpers het schilderwerk.'

Welke invloed hebben je 'overige activiteiten' op je werk?

'Ik ben geïnteresseerd in de plaats die kunst in de samenleving inneemt. Daarom heb ik de vraag om artistiek directeur van W139 te worden – het had ten koste van mijn kunstenaarschap kunnen gaan – zonder aarzeling positief beantwoord. In die vier jaar waarin ik mijn aandacht op andere aspecten richtte, heb ik ook belangrijke werken en tentoonstellingen gerealiseerd. Het werk voor W139, het docentschap en het adviseur zijn van de Rijksbouwmeester vloeien voort uit mijn kunstenaarschap en voeden het ook weer. Het betekende een verrijking.'

Harald Schole is beeldend kunstenaar, freelance redacteur, onafhankelijk adviseur kunst en openbare ruimte. www.haraldschole.nl

Website
www.gijsfrieling.nl

Noten

- 1 Pigmenten worden met eigeel en water (magere tempera) of eigeel met en olie (vette tempera) gemengd. De verf wordt zo dun opgebracht dat het oppervlak binnen een paar seconden onder uv-belichting (zoals zonlicht) hard wordt.
- 2 Het principe van de Keimsilicaat verftechniek berust op een versteniging van de mineraalverf met de ondergrond. Er ontstaat een vaste, minerale en onoplosbare verbinding met de ondergrond. Zie ook: Keune, Pieter, 'Waterglas en mineraalverven', in: km 76, pp. 24-25. Bij twijfel vraagt Gijs Frieling de verfleverancier advies over de geschiktheid van de ondergrond.
- 3 Het boek *Vernacular Painting* (2010) over het werk van Gijs Frieling, uitgave Valiz, is in samenwerking met Job Wouters tot stand gekomen.

2 **Gijs Frieling, *Nous sommes les deux plus grandes, toi dans le genre Egyptien et moi dans le genre Moderne*, 2011, pigmenten en caseïne op linnen, 400 x 800 cm (courtesy SBK Dordrecht).**

3 **William Speakman en Gijs Frieling, *Woodchapel*, 2009, beschilderd hout (collectie Beeldenpark Leidsche Rijn, Utrecht).**

3

Swingwings van Zoro Feigl

In tegenstelling tot de geldverslindende JSF gebruikt Zoro Feigl voor zijn *Swingwings* technisch efficiënt en artistiek effectief bestaande materialen. Twee oude windmolenvleugels van net geen 15 meter balanceren op een vrij dunne paal. De vleugels zijn door middel van een kogelscharnierpunt met elkaar verbonden en kunnen vrij – zowel tuimelend als draaiend – op de wind bewegen. Harald Schole

1

Oude propellers

Feigl's werk moet kloppen: materiaal, techniek en vormgeving moeten hand in hand gaan. Een paar oude propellers diende om een driedimensionale schets te maken. Op welke manier kun je ze op één punt laten balanceren? Welke verhoudingen, windhoek en hoek ten opzichte van elkaar moet een ingenieur gaan doorberekenen? De vleugels komen op vijf meter hoogte te hangen, ongeveer de hoogte van de vleugels van de JSF. Ze staan in een hoek van 90 graden. Een kom in Fort Nieuwersluis biedt *Swingwings* beschutting. Feigl heeft niet de behoefte om zelf beweging toe te voegen, de wind is voldoende.

Windmolenwieken

In de kop van Noord-Holland vond hij twee windmolenwieken die in een rechte lijn zijn gemonteerd; een ophanging die je nu niet veel meer tegenkomt. De vorm van de wieken biedt de mogelijkheid om een elegante en lichte verbindingconstructie te maken. Bij constructeur Job Art in Den Haag wordt het werk getest. De vleugels wegen nog geen 400 kilo per stuk en kunnen nog uitgebalanceerd worden. Op een stapel stelconplaten als fundering is een stalen paal gemonteerd van 30 cm di-

ameter. De aan elkaar gemonteerde vleugels zijn door een kogelgewricht uit een afgedankte trailer met de paal verbonden. Het kogelgewricht heeft een dubbele scharnier die zowel zij- als op- en neerwaartse bewegingen mogelijk maakt. De vleugels komen altijd weer terug in balans.

Samenwerking

De kunstenaar gaat om zijn idee te realiseren op zoek naar wat voor weinig geld voorhanden is en wat aan zijn specificaties voldoet. In overleg met een ingenieur wordt het plan uitgewerkt en worden de specificaties aangepast. In zijn netwerk heeft Feigl ingenieurs uit de bouwwereld, kinetisch en optisch specialisten verzameld. 'Nerds op een bepaald gebied zijn de interessantste mensen, die moet je zien te vinden', aldus Feigl. *Swingwings* heeft al een definitieve bestemming, want na afloop van Gimme Shelter gaat het werk naar de Belgische Verbeke Foundation in Kemzeke (tussen Antwerpen en Gent) waar Feigl volgend jaar een grote overzichtstentoonstelling krijgt. Geert Verbeke heeft eerder zijn werk *Loop* geëxposeerd en staat Zoro bij in zoektochten naar materialen en voorwerpen. De verzamelaar en kunstenaar zijn vrienden geworden.

GIMME SHELTER
FORTEN EN FICTIES IN LAAGLAND

Kunstmanifestatie Gimme Shelter

De Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam beschermen tegenwoordig de flora, fauna én de kunst. Begin 2014 benaderden Lucette ter Borg, Sacha Bronwasser en Erik Luermans een aantal kunstenaars om in een manifestatie over de Nieuwe Hollandse Waterlinie hun visie op het JSF-gevechtstoestel te geven. Welke prijs betaalt de samenleving voor veiligheid en militaire bescherming? Welke status heeft een militair complex of gevechtsmiddel in de loop van tijd?

De Hollandse Waterlinie heeft als militair object voornamelijk een symboolfunctie vervuld. De spin-off heeft knappe staaltjes van kennis over waterbeheersing opgeleverd. Het is een caravan-serail van groene oases die tegenwoordig nieuwe functies vervullen, bijvoorbeeld als magazijn, winkel, theetuin en restaurant, en die ruimte bieden aan cultuur. Kunst, geschiedenis, heden en toekomstbeelden zijn de ingrediënten van de kunstmanifestatie Gimme Shelter, die van 30 mei tot en met 20 september 2015 plaatsvindt. Er zijn drie tentoonstellingen en activiteiten in drie verschillende forten, met werk van bijna vijftig kunstenaars. In dit artikel lichten we drie van de twaalf kunstenaars uit die voor de manifestatie opdracht kregen een nieuw werk te maken.

Gimme Shelter, 30 mei t/m 20 september 2015, wo-za 11-17 uur, entree per fort: € 6,-. Locaties: KunstFort Asperen, Langendijk 60, 4151 BR Acquoy; Fort Nieuwersluis, Rijkstraatweg 7B, 3631 AA Nieuwersluis; Kunstfort bij Vijfhuizen, Fortwachter 1, 2141 EE Vijfhuizen. Bij de kunstmanifestatie verschijnt een catalogus. www.gimme-shelter.nl

Website
www.zorofigl.nl
www.verbekefoundation.com
www.refunc.nl
www.aronsohn.nl

1 **Zoro Feigl, *Swingwings*, 2015, polyester windmolenwieken (gerecycled), staal, beton, ca. 1500 x 1500 x 500 cm. Productie: Refunc, Jan Körbes, Den Haag. Constructie: Job Art, Den Haag. Constructieberekeningen: Aronsohn Raadgevende Ingenieurs. Locatie: Fort Nieuwersluis. Foto: Pim Trooster.**

Pink JSF van Stefan Gross

De hoge wanden van de werkplaats van Stefan Gross weerkaatsen een roze gloed. Op ware grootte ligt er ondersteboven de romp van de JSF. De vleugelonderdelen staan opgeslagen in de ruimte ernaast. Uit onverwachte en grotendeels recyclebare materialen heeft Gross een barbiëroze JSF gecreëerd.
Harald Schole

Anderhalf jaar geleden lag zijn idee als antwoord op de vraag van Gimme Shelter al klaar: de JSF komt wat schuin te liggen, als een achteloos weggegooid speeltje. De kleur roze heeft meerdere redenen. Het is een meisjeskleur, die je niet verwacht bij een technisch object. En het geeft een soort gloed, een zoete kleur van het leven.

Segmentering

Van een grijs hardplastic modelvliegtuigje maakte Gross een siliconenmal. Een stroperige massa thermoplastisch polyurethaan¹, waaraan hij roze pigment toevoegde, goot hij in de mal. Het resultaat: een zachtroze vliegtuigje, schaal 1 op 48. Bestudering van het model en de technische gegevens die op internet te vinden zijn, leverde een hanteerbare segmentering op. De *Pink JSF* is uit dertig onderdelen opgebouwd, zoals drie rompsegmenten, meerdere vleugeldelen, dubbele staartvinnen, straalmotorinlaat en landingsgestel.

Achthonderd bierkratten

De volumes zijn opgebouwd uit bierkratten. Achthonderd witte statiegeldvrije bierkratten en houten verbindingsbalken zijn restproducten van tentoonstellingen van Museum Boijmans Van Beuningen.² Omdat de kratten niet met elkaar te verlijmen zijn, boorde de kunstenaar met een frees per zijde drie gaten en monteerde hij met 12.000 witte typraps van de Action de kratten aan elkaar. Om ronde vormen te maken zijn de kratten ingezaagd en omgebogen. Met de houten balken en draaideinden is de constructie als proef in elkaar gezet. Vervolgens is het geheel gedemonteerd en per deel omwikkeld met stretchfolie.

Tinten roze

De passende kleur werd bij de firma Molotow gevonden. Die levert voor tijdelijke graffitiwerken standaard transparant, zwart en ook roze stretchfolie. Daarna is de taaie huid van het vliegtuig, driehonderd vierkante meter roze polyurethaan, aangebracht. De lage smelttemperatuur, 60 graden Celsius, maakt het verwerken van het polyurethaan granulaat eenvoudig. In een pannetje wordt een hoeveelheid korrels verwarmd waarmee ongeveer een A4'tje kan worden bestreken. Meer lukt niet, want het koelt vrij snel af; de werkplaats heeft geen verwarming en de buitentemperatuur is 5 graden. Met een verfblander wordt deel op deel met elkaar versmolten. Het mengen met het pigment gaat op het oog en levert vele tinten roze op. De JSF wordt in KunstFort Asperen in elkaar gezet en waterdicht afgewerkt.

Constructie

Opeens kwam er het verzoek van de brandweer om bouwtekeningen te leveren. Met SketchUp van Google, een simpel en gratis 3D-programma, zijn

2

de tekeningen gemaakt. De uitgebreide *library* van SketchUp bevat allerlei objecten, waaronder een bierkratje. Gross downloadde het object, en de tekening ziet er na de herhaling van zeshonderd kratjes spectaculair uit. Stefan Gross heeft ervaring in het bouwen van constructies en verwacht dat er een auto op kan staan. Omdat het werk niet betreedbaar is, zijn constructieve doorberekeningen niet nodig. Na afloop kan de constructie gedemonteerd en de huid omgesmolten worden - alles behalve de stretchfolie is recyclebaar.

Opgeklopte techniek

Vaak denken mensen dat het roze vliegtuigmodelletje dat als basis heeft gediend een vernuftige 3D-print is. Dan had Gross uren en uren achter de computer moeten zitten; volgens hem een opgeklopte techniek, met hoge toekomstverwachtingen, die je ook in de ICT rond de JSF aantreft. 'Staat een snelle ontwikkeling niet gelijk aan een snelle veroudering?', vraagt Gross zich af. 'De JSF wordt gebouwd als een alleskunner; een utopische gedachte.'

Websites

www.stefangross.nl
www.molotow.com

Noten

- Op grond van fysische eigenschappen kunnen kunststoffen in thermoplasten en thermoharders onderverdeeld worden. Thermoplasten vertonen bij verwarming boven een bepaalde temperatuur op reversibele wijze verwerkings- en smeltverschijnselen. Thermoharders zijn meestal stroperige vloeistoffen, die door een niet-omkeerbare chemische reactie uitharden tot een stijve moleculaire structuur.
- De bezoekers van 'The Future of Fashion' in Museum Boijmans Van Beuningen hebben de wanden van de voor die tentoonstelling speciaal vervaardigde witte bierkratjes kunnen zien.

3

2 Stefan Gross, *Pink JSF*, 2015, roze polyurethaan, witte bierkratten, roze stretchfolie, hout, ca. 2000 kg, 15,67 x 10,70 x 4,33 meter. Met dank aan Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam. Locatie: KunstFort Asperen. Foto: Anserum Art Photography.

3 De romp van bierkratten met op de voorgrond het schaalmodel.

Flying Gulliver van Štuk en Hudcovičová

Met een 'gulliveriaanse pinocchiade', een groot beeld met een heel lange neus, hebben Matjaž Štuk en Alena Hudcovičová hun beeld van de JSF neergezet. Het bijna vijftien meter lange beeld lijkt een ter de aarde gestorte mythologische figuur. Het is niet Icarus, maar de kunstenaars willen wel de mythe van het supergeweldige onzichtbare vliegtuig doorprikken.
Harald Schole

4

Op hun eerste schets zweeft de JSF ondersteboven als een grote Pinocchio met een lange neus boven het water, dat Kunstfort bij Vijfhuizen omringt. De aanklacht tegen het gevechtvliegtuig krijgt zijn spiegelbeeld in het water en lijkt daarmee protserig te verkondigen wie het 'mooiste' van het land is. De ondeugende en onhandige houten pop die in 1883 tot leven komt in de verhalen van de Italiaanse schrijver Carlo Collodi, zijn bekend uit onze kindertijd. De weerbarstige en tegen-draadse opvattingen van Jonathan Swift hebben slechts deels het grote publiek bereikt. Zijn *Gulliver's Travels* (1726) is een keiharde satire voor volwassenen, verpakt in de belevenissen van een avontuurlijk reiziger. Štuk en Hudcovičová brengen beide werelden samen in *Flying Gulliver*.

Plan B

Het eerste plan om de lange neus van het beeld als draaipunt te laten fungeren, waardoor het werk tegelijk ook windvaan wordt, is door vier studenten van de afdeling Robotica aan de TU Delft uitgewerkt. Lightweight Structures in Delft heeft geadviseerd over de juiste technische oplossingen. Dit betekende dat het beeld uit extreem licht (composiet)materiaal moest worden ontwikkeld met een ingebouwde constructie, en er in het draaipunt een tegengewicht moest worden aangebracht. Voor de fundering in het water moest de bodem anderhalve meter worden uitgebaggerd. Het is alle-

maal onderzocht en mogelijk, alleen bleek de realisatie voor een tijdelijke installatie te kostbaar. In een plan B is een concept vaak verder aangescherpt. De *Flying Gulliver* komt nu op het land te staan met neus, staart en een vleugeltip als verankeringspunten. De huid van het werk wordt 2 mm glanzend aluminium dat zowel de omgeving als de bezoeker weerspiegelt.

Constructie

De aanpak van de uitvoering werd dankzij Constructiebedrijf Van Straaten in Twello veel overzichtelijker. Luc van Straaten is niet alleen uitvoerder, hij denkt ook op een creatieve manier mee. Hij adviseerde over de plaatdikte om deuken te voorkomen. Tabs, een teken- en ontwerp bureau uit Apeldoorn, zette de tekening op ruitjespapier van de kunstenaars om in CAD/CAM. Dit werd gebruikt om bij Mouldcam in Heerenveen een schaalmodel uit te laten frezen. Op basis daarvan vervaardigde Van Straaten constructietekeningen. Het zijn geen uitvoeringstekeningen die helemaal vaststaan. De tekeningen worden met de kunstenaars besproken en aan hun wensen aangepast. De constructie is vergelijkbaar met een brug opgebouwd uit 500 meter aluminium buis van 50 x 50 x 3 mm. Het bestaat uit vier onderdelen: een neus, twee armen en vleugels, en een romp. Via een luikje kom je in de romp zodat de onderdelen onzichtbaar van binnenuit kunnen worden gemonteerd.

5

Gewicht

Het gewicht van de inwendige constructie is 1.250 kg, het aluminiumoppervlak bedraagt 130 vierkante meter en weegt ongeveer 750 kg. Als bevestiging worden 2000 popnagels gebruikt. De onderdelen worden voorzien van hijsogen en ter plekke gemonteerd. Het terrein en de toegangswegen naar de forten zijn niet berekend op zware kraanwagens en dat vraagt voorbereidingen zoals rijplaten. Na de manifestatie kan *Flying Gulliver* met enkele technische aanpassingen in een binnenruimte worden opgesteld: wiebelend en rondjes draaiend op zijn lange neus.

Harald Schole is beeldend kunstenaar, freelance redacteur, onafhankelijk adviseur kunst en openbare ruimte.
www.haraldschole.nl

Websites

www.gulliverprojects.com
www.lucvanstraaten.nl
www.tabsontwerp.com
www.mouldcam.com

4 Matjaž Štuk en Alena Hudcovičová, *Flying Gulliver*, 2015, gepopnageld aluminium over een geraamte van aluminium, 13,5 x 12 x 5 meter. Locatie: Fort Vijfhuizen. Foto: Štuk en Hudcovičová.

5 *Flying Gulliver* in aanbouw bij Constructiebedrijf Van Straaten in Twello.